

R E C E N Z I J A

Seniausieji žaislai Lietuvos istorijoje

Povilas Blaževičius. *Seniausieji Lietuvos žaislai*. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos. T. XI. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011. 240 p. ISBN 978-609-8061-10-9.

Visuomet smagu pristatyti darbą, atveriantį naujus pažinimo horizontus. Dvigubai smagiau, kai tokį darbą parašo jaunas tyrėjas, iš kurio visai pagrįstai galima laukti naujų sumanymų. Aptariama knyga priklauso būtent tokių kategorijai. Tai pirmoji Povilo Blaževičiaus monografija, kurios link jis ėjo itin nuosekliai, dar nuo studijų Vilniaus universitete laikų, kada savo bakalaurnio darbo tyrimų tema pasirinko žaislus. Toliau buvo magistrantūra, Klaipėdos universiteto doktorantūra, 2010 m. sėkmingai apginta disertacija ir štai dabar – jos pagrindu parengta knyga. Pastarąjį faktą šiandien reikėtų itin pabrėžti kalbant apie mokslines monografijas. Šiandieninė spaudos laisvė leidžia (ypač turint pinigų) parašyti ir išleisti kone bet ką ir net pretenduoti į mokslą. Čia specialiai nenurodyčiau tokio „mokslo“ pavyzdžių, nes kalbėsime ne apie juos. Mes kalbėsime apie deramą mokslinės monografijos aprobaciją, kuri, kai publikacija yra rengiama apgintos disertacijos pagrindu, visuomet būna pati aukščiausia. Pirminį jos tekstą (pačią disertaciją) pagal galiojančią tvarką skaito mažiausiai 8 mokslininkai, kurių kiekvienas būtinai ką nors pastebi taisytino ar tobulintino... Paskui dar papildomai recenzuojamas jau parengtos knygos rankraštis (aptariamos knygos atveju – dar trys mokslininkai). Taigi bent dešimt žmonių gali daryti įtaką galutiniam produktui. Tai, kad mažoje Lietuvoje siauresnei humanitarinių mokslų specializacijai tų dešimties žmonių dažnai net neįmanoma surasti, yra atskira kalba. Šioje vietoje kyla natūralus klausimas – ar ne per daug prižiūrėtojų disertacijos pagrindu pirmą knygą rašančiam žmogui ir ar kitų nuomonės bei sprendimai neužgožia paties autoriaus originalumo ir pozicijos vienu ar kitu klausimu? Nekvestionuodamas būtino mokslinių leidinių recenzavimo (nieko geresnio už jį mokslo pasaulis iki šiol neišrado) šiuo atveju netinkama laikau pačią humanitarinių mokslų disertacijų aprobavimo tvarką. Valstybė, ketverius metus doktorantui mokėdama atlyginimą, visiškai nesidomi jo galutiniu rezultatu, kuris dažniausiai lieka nepaskelbtas ir kiek plačiau būna išplatintas tik darbo santraukos pavidalu. Tuo tarpu humanitarinių mokslų disertacijos, be grynai mokslinės jų pusės, dar turi ir ne mažiau svarbią visuomeninę-pažintinę ar net praktinę reikšmę. Nepaskelbus darbo, visa tai prarandama, įskaitant ir tam tikrą poveikį pačiai mokslo raidai, o pats viešai nepublikuotos disertacijos gynimas gali tapti „grupės draugų“ renginiu, kurio rezultatas bus tik daktaro vardas, tačiau ne daktaro darbas. XXI a. humanitarinių mokslų disertacijos turėtų būti ginamos tik pagal paskelbtus darbus, o jų privalomas išleidimas turėtų būti siejamas kartu su doktorantūros studijų pradžia.

Tačiau laikas grįžti prie konkretaus aptariamo darbo, kuris, kaip jau minėta, šio sisteminio trūkumo neturi. P. Blaževičiaus knyga tikrai verta dėmesio. Pradžioje apie jos struktūrą – ką skaitytojas joje gali rasti? Darbas klasikinės struktūros, būdingos istorinio pobūdžio knygoms. Esminę jo dalį sudaro 148 puslapiai gana taupiai maketuoto teksto lietuvių kalba su 184 iliustracijomis. Tekstas prasideda įvadu, atskleidžiančiu šio darbo reikalingumą. Toliau eina gana trumpa (6,5 p.) tiriamo klausimo istoriografija, kurioje atskirai išskirtos vaikų žaislų ir žaidimų bei stalo žaidimų temos. Už konspektyvų jos atskleidimą autorių galima tik pagirti, nes neretai istoriografinės dalys būna gana nemažos, su platokais minimų veikalų perpasakojimais ar citavimais. Tiesa, kartais toks konspektyvumas net pernelyg

trumpas, nes šalia paminėtos to ar kito tyrėjo pavardės norisi matyti bent po vieną nuorodą į darbą tiriamą problematiką. Kaip rodo patirtis, istoriografinėmis darbų dalimis domimasi tik tada, kai jose konkrečiai ko nors ieškoma, o suradus vis viena kreipiamasi į atitinkamus darbus. Istoriografiją papildė atskiras 12-os puslapių skyrius apie žaislus ir žaidimus ikonografijoje, suskirstytas į vaikų ir stalo žaidimus bei turintis papildomą skyrelį apie teisinę žaidimų reglamentaciją (5 p.), parašytą daugiausia istorinių duomenų pagrindu. Čia reikėtų pasakyti, kad P. Blaževičius specialiai netiria šios temos, o skyrelyje pateikti duomenys yra daugiau įvadas į atitinkamą problematiką. Nuo p. 33 prasideda esminė tiriamoji knygos dalis, kurioje, remiantis archeologinių tyrimų duomenimis (kai kada ir kitais šaltiniais), išsamiai aptariamos Lietuvos teritorijoje XIII–XVII a. surastų žaislų ir žaidimų liekanos. Autorius yra sudaręs labai išsamią jų tipologiją (knygoje ji pateikta ir atskirai lentelės forma, p. 30–31, 11 pav.), pagal kurią knygoje aptariama 351 žaislų ir žaidimų liekana. Nėra prasmės perpasakoti šią tipologiją, tačiau būtina ją apibūdinti nors bendrais bruožais. Visi žaislai ir žaidimai skirstomi į du didelius blokus (autorius jų taip neįvardija, tačiau dėl toliau pateikiamos žemesnės hierarchijos nomenklatūros nelieka kito pasirinkimo) – vaikų ir suaugusiųjų. Toliau kiekvienas iš jų skirstomas į sritis (pvz., stalo žaidimai), pastarieji – į grupes (pvz., strateginiai), toliau – šeimas (pvz., šachmatai), klases (pvz., vaikštukai), tipus (pvz., abstraktūs), potipius (pvz., naujosios abstrakcijos), variantus (pvz., I variantas) ir galiausiai – medžiagą (pvz., kaulas). Tokia net 8 hierarchinių lygių tipologija, iš pirmo žvilgsnio būdama griozdiška, iš esmės yra universali, esant reikalui lengvai papildoma (archeologijoje to neabejotinai prireiks) ir funkcionali. P. Blaževičiaus sukurta žaislų ir žaidimų tipologija remiasi Novgorodo miesto (Rusija) kultūriniuose sluoksniuose A. Choroševio aptiktų X–XV a. žaislų tipologija ir kartu ją praplečia. Taip sudaromos prielaidos lyginamiesiems senųjų žaislų ir žaidimų liekanų tyrimams gana plačioje teritorijoje ir net diktuojamas tokių tyrimų pobūdis. Minėtas 351 artefaktas nagrinėjamas įvairiais aspektais ir gana plačiai, tad P. Blaževičiaus darbas kartu yra ir šaltinis, nes dauguma šių dirbinių iki tol niekur nebuvo paskelbti. Šį leidinio pobūdį ypač sustiprina pateikiamos žaislų ir žaidimų liekanų iliustracijos ir net 23 priedai; čia srities-potipio lygmenys pateikti lentelėse. Prie pastarųjų trumpai stabtelėsime, net ir nenuosekliai sekdami tekstą. Retai kada skelbiama medžiaga yra taip kruopščiai parengta. Lentelėse randame net tik duomenų apie dirbinio paskirtį, fizinius matmenis, medžiagą, datavimą, tačiau ir jų saugojimo vietą, inventorinį numerį, tikslią nuorodą į šaltinį (paprastai archeologinių tyrimų ataskaitą), o šachmatų bei vaikštukų – net ir iliustraciją. Tai tikras lobis bet kuriam būsimam žaislų tyrėjui ir neginčijamas artefakto įtraukimas į mokslinę apyvertą. Tiriamasis tekstas užbaigiamas trumpomis (3 puslapiai) išvadomis, iš kurių vieną norisi pacituoti: „Dirbinių technologiniai ypatumai, medžiaga, dirbinių formos akcentuoja vietinę gamybą net kai jų idėja yra importinė. Tai galima teigti, kad didžiąją Lietuvoje rastų artefaktų dalį sukūrė vietos meistrai pagal prototipą ar nusakytą idėją“ (p. 146). Kiekvienas šios citatos žodis yra pagrįstas knygoje pateikiamų tyrimų rezultatais, o bendra išvada yra svarbi vertinant Lietuvos didžiosios kunigaikštystės kultūrą.

Aptariant knygos struktūrą reikia pasakyti, kad, be jau minėtų priedų, yra išsami santrauka anglų kalba, parašai po iliustracijomis (37 p.) bei platus panaudotų šaltinių ir literatūros sąrašas (27 p.), kažkodėl pavadintas „Nuorodų šaltinių ir literatūros santrumpos“. Tai gi užsienio autoriams, net ir nemokantiems lietuvių kalbos, tikrai nekils didesnių sunkumų pasinaudojant šios knygos medžiaga.

Paprastai aptariant knygą nurodomi diskutuoti ar taisytini dalykai ir tuo savotiškai sureikšminama recenzija, nes išsamus šių abiejų dalykų atskleidimas išvaduoja nuo

padarytų darbų kartojimo. Šiame aptarime apsiribosiu daugiau diskutuotiniais dalykais kaip svarbesniais, duodančiais peno tolesniems tyrimams. Paskiros korektūros klaidos (pvz., nemenakai (p. 3)), kurių, ko gero, neišvengia nei viena knyga, nėra esminės, tad prie jų net neverta sustoti. Suvokti tekstą labiausiai kliudo dažnai supainiotos ar ne vietoje įdėtos nuorodos į iliustracijas. Jau pati pirmoji nuoroda (1 pav.), įterpta po XIII a. ispanų karalius Alfonso knygos paminėjimo (p. 3), iliustruoja XVII a. vaikų žaidimų piešinį. Toliau randame ir kitų kuriozų, pvz., tekste rašoma, kad šachmatai iš Trakų buvo panaudoti pašto ženkle, tačiau pateikiama nuoroda (4 pav.) į iliustraciją, kurioje vaizduojamas renesansinis koklis (p. 15). Tikroji pašto ženklo iliustracija yra išspausdinta p. 36 kaip 16 paveikslas. Tekste (p. 39) nuoroda į 16 pav. yra ties sakiniu: „šachmatų vaikštukų klasei priskiriami net 52 individualūs radiniai“. Dėl nepakankamo teksto redagavimo jame galime aptikti ir tokių sakinių: ... „mokslinių tyrimų pradžia reikėtų laikyti 1842 m. išleistą Karlas Andrejevičius Janišas <...> originalų straipsnį...“ (p. 14).

Diskutuotinas ir knygos pavadinimas *Seniausieji Lietuvos žaislai*, leidžiantis manyti, kad joje turėtume rasti duomenų apie žaislus pradėdant akmens amžiumi. Iš knygos turinio visiškai aišku, kad kalbama apie valstybės laikotarpio žaislus. Apie ikivalstybinio laikotarpio žaislus tik užsiminta p. 5, nurodant, kad „ankstyviausiųjų pramogų liudininkų nėra taip jau daug: neolito ir bronzos amžių miniatiūriniai indeliai bei kelios pirmųjų amžių po Kr. užynės, primityvūs kauliniai muzikos instrumentai“. Netikslus ir paskutinis pavadinimo žodis. Knygoje kalbama apie žaislus ir žaidimus, tad šias dvi sąvokas reikia skirti – juk šachmatų (nors tai tik figūrėlės ar net lenta), aptariamų net 30-yje knygos puslapių (p. 95–124), nederėtų vadinti žaislais. Matyt, norėta trumpo ir įsimenančio knygos pavadinimo ir nepagalvota apie jo turinį.

Skaitant knygą lieka neaiškus autoriaus požiūris į XVIII a. žaislų ir žaidimų liekanas. Chronologines ribas apribojus XVII a. (p. 44), susidaro beveik šimto metų atotrūkis tarp archeologinės ir etnografinės medžiagos (pastarosios datavimą aptariamoje knygoje žr. p. 8). Tai, kad daliai XVIII a. dirbinių monografijoje realiai priskirta platesnė XVII–XVIII a. chronologija (žr. p. 44), problemos nepanaikina. Niekuo nepagrįstas ir etnografinės medžiagos priskyrimas visam XVIII amžiui (p. 6). Dabartinė Lietuvos etnologija apima tik XVIII a. pabaigos – XX a. materialinės kultūros palikimą (*Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, Vilnius, 2001, p. 126), o dabartinė archeologija tyrinėja ir saugo kultūrinius sluoksnius ir kitokį archeologijos palikimą iki XIX a. (Paveldo tvarkybos reglamentas PTR 2.13.01:2011 „Archeologijos paveldo tvarkyba“, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2010 metais*, Vilnius, 2011, p. 563). Gal šiuo atveju autorių bus paveikęs XVIII a. žaislams ir žaidimams Lenkijoje skirtas K. Kabačinskos darbas, tačiau jis parašytas remiantis istorijos ir ikonografijos šaltiniais.

Tokio tipo leidiniuose paprastai būna rodyklės, dažniausiai net dvi: vietovardžių ir asmenvardžių. Jų šioje knygoje nėra. Rodyklių nebuvimas nėra kažkoks didelis darbo trūkumas, tačiau jų buvimas labai palengvina naudojimąsi knyga.

Pagrindinė diskutuotina problema tiriant žaislus ir žaidimus lieka to ar kito artefakto jiems priskyrimas. Kai kurių dirbinių grupių (pvz., šachmatų liekanų) priskyrimas žaidimams nekelia abejonių, tačiau yra grupių (pvz., muzikos žaislai), kurios gali būti (matyt ir bus) traktuojamos įvairiai, tad čia svarbi autoriaus pasirinktos pozicijos argumentacija. Vienais atvejais (pvz., užynių) ji įtikinama, kitais (pvz., dambrelių) – dar nepakankama, nes sunku įsivaizduoti, kad meistrų ženklais pažymėti instrumentai (p. 68) tegalėjo būti vien vaikų žaislai. Tokiu atveju mes jau nuo XV a. turėtume išplėtotą žaislų pramonę, o to

tikrai nebuvo. Kaip knygos privalumas vertintinas ir neaiškios paskirties dirbinių (pvz., kitų formų vaikštukai, p. 138–139) aptarimas kartu su žaislais ir žaidimais. Tai padės apibrėžti šių dirbinių paskirtį, net jeigu ji yra tolima nagrinėjamai temai. Diskutuotina, ar tokius artefaktus reikėjo priskirti neabejotinoms žaislų ir žaidimų liekanoms prieduose, ar aprašyti atskiroje lentelėje. Suprantama, kad skirtumas tarp tikrosios daikto paskirties ir jo panaudojimo žaidimams arba kaip žaislo kasdienybėje neretai būna visiškai nepastebimas, todėl archeologijos medžiagos pagrindu to tikrai nepadarysi. Vaikų žaislai ir žaidimai egzistavo visuomet, nes žaidimas yra neatskiriama visų laikų ir tautų vaikų ugdymo forma, tad diskusijos dėl vieno ar kito dirbinio interpretacijos ir funkcijos bus amžinos. Ir tik jomis priartėjama prie tiesos.

P. Blaževičiaus Lietuvos viduramžių ir naujųjų laikų (iš dalies ?) materialiai išlikusiems žaislams ir žaidimams skirta knyga yra artėjimas prie tiesos ir kalbėjimas tiesą, kuri yra pakankamai aiški ir argumentuota gausia medžiaga. Pirmiausia čia atskleidžiama Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų daugialypio kasdienio gyvenimo viena pusė. Tuo metu čia gyvenę ir dirbę žmonės galvojo ne vien apie duonos kąsnį, o specifinės kultūrinio sluoksnio šioje vietoje formavimosi ypatybės leido išlikti kai kurioms materialinėms vertybėms. Žaislai ir žaidimai į mokslinę apyvartą įtraukti plačiai ir operatyviai, nes platesni archeologiniai tyrimai šioje teritorijoje baigti vos prieš porą metų iki pasirodant knygai. Kita tiesos pusė yra pakankamai iliustratyvūs (žr. žemėlapi p. 40–41) argumentai dėl kitų Lietuvos vietovių (ypač kaimų ir dvarų) archeologijos tyrimų stokos. Realiai praeities pažinimo darbai čia tik prasidėję ir tolesniems žaislų ir žaidimų tyrimams pateiks daug naujos ir įvairios medžiagos. Tad originalią ir reikalingą temą tiriančiam P. Blaževičiui belieka palinkėti jį tęsti ir praturtinti Lietuvos ir visos Europos kultūros istoriją naujais atradimais ir įdirbiais.

Gintautas ZABIELA